

TÉZISEK

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS

A fonológiai mintázatok paradigmaticus alapjai

Rebrus Péter

Budapest

2024

I. Célkitűzések

Jelen tanulmány célja az alaktanilag összetett szóalakok hangzó tulajdonságainak vizsgálata. Ezen belül a toldalékolt alakokat tanulmányozzuk részletesen, a szóösszetételek vizsgálata nem célunk. A hangzó tulajdonságok közül a hangok nagyobb típusait – elsősorban a magánhangzókat és mássalhangzókat – érintő változásokat vesszük sorra, a hangok minőségét érintő (szegmentális) jelenségeket csak akkor, ha ez a gondolatmenet szempontjából jelentőséggel bír. Az ilyen – hagyományosan szótagszerkezetinek nevezett – váltakozások közül a legfontosabb az általában **kötőhangzónak** nevezett elem eltűnése és megjelenése a tő és a toldalék határán, illetve az ugyanezen a helyen megfigyelhető rövid–hosszú mássalhangzók váltakozása (degemináció, illetve gemináció). Emellett részletesen tárgyaljuk a tőben megfigyelhető szótagszerkezeti változásokat. Az ilyen **tőváltakozások** ugyancsak lehetnek magánhangzó–semmi váltakozások (például az ún. tőbelseji hangkivetés vagy a tővégi magánhangzó törlése) vagy mássalhangzó–semmi váltakozások (ilyen az augmentumok megjelenése a *v*, *h*, *sz* vagy az *s* mássalhangzók betoldása révén). Ezek a váltakozások komplex rendszert alkotnak, amelyet a nyelvi rendszer morfológiai és fonológiai szabályosságainak a kölcsönhatása alakít. Ebben az értelemben a tanulmány a **morfofonológia** területéhez tartozik.

A tanulmány specifikus célja a magyar nyelvben megfigyelhető olyan hangtani-alaktani jelenségek számbavétele és vizsgálata, amelyek a **prozodikus** szerkezetet, azaz a magánhangzók és mássalhangzók sorrendjét és eloszlását érintik. Nem foglalkozunk részletesen a szegmentumok minőségét érintő morfofonológiai jelenségekkel. Ugyancsak nem foglalkozunk részletesen a szavak hangalakját nem érintő alaktani kérdésekkel, és a morfológiát nem érintő fonológiai kérdésekkel: témánk kizárólag olyan jelenségek vizsgálata, amelyek a fonológiát és a morfológiát egyaránt érintik, azaz morfofonológiaiak.

A tanulmány megközelítése egészesleges: mind a **paradigmát**, mind az azokat alkotó **teljes szóalakot** alapfogalomként kezeli, és a szóalakokon megfigyelhető minták eloszlását vizsgálja a paradigmatisztikus rendszerben. Fő célja azoknak az egészesleges **mintázatoknak** a leírása és magyarázata, amelyeket az alakok prozodikus mintái határoznak meg. Mindehhez feltételezzük a paradigma fogalmát: a tövek és a toldalékok funkciói által meghatározott paradigmatisztikus rendszert adottnak vesszük. A prozodikus minták közül kitüntetetten vizsgáljuk a **kötőhangzó** megjelenésének szabályosságait, ezek komplex mintázatokat mutatnak, és a tanulmányozásuk révén a paradigmarendszeren belül lokalizálódó prozodikus mintákról általános következtetéseket tudunk levonni.

Célunk továbbá annak vizsgálata, hogy milyen általános jellemzői vannak a prozodikus mintázatoknak, mik ennek az okai és mik a következményei. Megvizsgáljuk azokat speciális mintázatokat, melyek a **variációban** (ingadozásban, illetve váltakozásban) és a **hiányban** (defektivitásban) jelentkeznek. A prozodikusan motivált hiány és az ingadozás jelensége annyiban különleges, hogy esetükben a paradigmazapozíciók (paradigmacellák) és az alakok közötti kölcsönösen egyértelmű leképezés sérül: ingadozás esetén egy cella több egymástól különböző alakot tartalmaz, hiány esetén viszont a paradigmacella nem tartalmaz alakot: az adott funkciónak nem felel meg alaktanilag szisztematikusan létező alak. Megvizsgáljuk ezen speciális mintázatok okait és azt, hogy azok hogyan függenek össze a szóalakok közötti analógiás viszonyokkal és a paradigmatisztikus szerveződésre vonatkozó általános elvekkel.

Feltételezésünk szerint a paradigmatisztikus rendszerben jelentkező mintázatok mögött az alakok közötti kapcsolatok állnak. Az egészteljes szemlélet következménye az, hogy ebben a tanulmányban **teljes szóalakokat** vizsgálunk, és az ezek közötti **hasonlóságokkal** magyarázzuk a mintázatok megjelenését. Az ilyen analógiás kapcsolatokat itt nem vizsgáljuk kimerítően, különösen nem kvantitatív eszközökkel – ez meghaladná a tanulmány kereteit. Ahol analógiás kapcsolatot (vagy annak hiányát) feltételezünk, azt a mintázatnak valamilyen fennálló különös jellegzetessége miatt tesszük (pl. ilyen a rendszeres ingadozás, a lexikális variáció vagy a paradigmatisztikus hiány). Ez azonban nem jelenti azt, hogy az analógiás kapcsolatok nem terjednek ki a “szabályos”, “általános” mintázatokra: feltételezzük, hogy ezekben az esetekben a szóalakok közötti analógiás kapcsolatok erőssége és stabilitása olyan nagy, hogy más analógiás kapcsolatok hatása ehhez képest elenyésző. Például ilyen az a morfológiai tény, hogy a magyarban a morfológiailag összetett alakok (a szóösszetételektől eltekintve) gyakran tövek és toldalékok (szuffixumok) konkatenációjával kapható meg. Például az említett *ember+ként alakban* paradigmatisztikusan mindkét dimenzióban erős formai analógiás viszonyok állnak fent: az *EMBER* lexéma paradigmáján belül az összes alak kezdőszelete *ember* és az essivus-formalisi alakok minden esetben a *-ként* végszekvenciát tartalmazzák. Makroszintű leírással szokásosan ezt úgy fejezhető ki, hogy az *ember* tő és a *-ként* toldalék stabil, azok nem váltakoznak és a teljesen automatikus váltakozásoktól eltekintve (pl. zöngésségi hasonulás vagy nazális helyhasonulás) nem is váltanak ki váltakozást. Mikroszinten ez azt jelenti, hogy a paradigma két dimenzióján belül fennálló analógiás viszonyokhoz képest a többi alakkal való analógiás kapcsolatának az erőssége elhanyagolható. Az analógiás kapcsolatok erősségére a monotonitást használjuk módszertani elvként. Eszerint minél nagyobb a hasonlóság két alak(halmaz) között, annál nagyobb a közöttük lévő analógiás hatás, azaz ha egy létező részazonosság mellett új (funkcionális vagy formai) részazonosság is megjelenik, akkor az analógia erőssége nő.

A prozodikus mintázatok vizsgálatának van egy „mellékes” eredménye. A mintázatok megfelelő szabályosságot mutatnak, ha a prozodikusan azonos módon viselkedő toldalékokat **típusok**ba soroljuk és azokat sorrendbe rakjuk: a toldalékoknak ez az **analitikussági sorrendje**, és annak a paradigmában betöltött szerepe központi jelentőségű. A vizsgálatot kiterjesztjük a prozodikus jelenségeken túl az összes rendszeres allomorfia-típusra. Ennek eredményeképpen megkaphatjuk a magyar **toldalékok morfofonológiai típusait**, aminek leíró és magyarázó jelentősége van. Ez az analitikussági sorrend valójában a *lexikális fonológia* (lásd Kiparsky 1982) szintjeinek az általánosítása. Ebben az elméleti keretben a makroszintű leírás eredetileg két szintet tételezett fel (1. szint: szintetikus toldalékolás, illetve 2. szint: analitikus toldalékolás), amelyeket később több, limitált számú szint váltott fel. Látni fogjuk, hogy ez a kis számú szint a magyarban nem elegendő: minél részletesebb leírást kívánunk tenni, a “szintek” száma annál nagyobb. A mikroszintű leírás viszont megengedi akármennyi “szint” kialakulását, annak nincs elvi felső határa, a mintázatok csak a zártsági (monotonitási) elv korlátozza, amely nem enged meg akármilyen morfofonológiai viselkedést: az analitikussági sorrend a mintázatokra vonatkozó zártsági elv következménye lesz, a zártsági elv, viszont a paradigmatisz rendszerben fennálló hasonlósági (analógiás) kapcsolatok interakciójának eredménye.

II. Szakirodalmi előzmények és az adatok forrásai

A tanulmány nagyban épít korábbi alaktani és hangtani megfigyelésekre és elméletekre. A magyar nyelvészeti irodalomból felhasznált átfogó munka Simonyi (1889, 1895), Tompa (1961) és Papp (1975), a nyelvjárásokkal kapcsolatban Imre (1971) és Kiss (2003), a nyelvtörténeti munkák közül Bárczi és mtsai. (1967), illetve Kiss–Pusztai (2003). A magyarra vonatkozó elméleti nyelvészeti irodalomból előzményként érdemes megemlíteni Antal (1961, 1964), Vago (1980), Kornai (1984), Abondolo (1988) munkáit, a Strukturális magyar nyelvtan 2-4. kötetét (Kiefer 1994, 2000, 2008), É. Kiss és mtsai (1999), Törkenczy–Siptár (2000), illetve Szilágyi (2004) monográfiáját.

Az adatgyűjtésben a saját nyelvérzésem mellett nagyban támaszkodtam a hagyományos szótárakra: Papp (1975), Elekfi (1994) és Janurik (2009) érdemel említést, az elektronikus korpuszok közül a *Szósablya webkorpuszt* (Halácsy és mtsai 2004) és a *Magyar Nemzeti Szövegtár* (Oravecz és mtsai 2014), esetenként Google-keresést eszközöltem a nem sztenderd alakok elterjedtségének vizsgálatára.

Elméleti nyelvészeti szempontból nagyrészt az alábbi megközelítésekre támaszkodtunk: Joan Bybee *használat alapú* fonológiai (Bybee 1985, 2001, 2006, 2010), Juliette Blevins *evolúciós*

fonológiai (Blevins 2004) és James P. Blevins *szó és paradigma*-alapú, az *analógiát* központba helyező elméletei (Blevins 2006, Blevins–Blevins 2009, Blevins 2016, Milin–Blevins 2020).

III. Eredmények

A morfofonológiai jelenségek paradigmaalapú vizsgálatának eredményei az alábbi, egymással összefüggő állításokban foglalhatók össze. Az alábbi 1-2. pontok a minták gradualitásáról, a 3. az alakok közötti variációról, a 4. pedig az ezzel kapcsolatban álló defektivitásról szól. Az 5-6. pont a mintázatok komplexitását, a 7-8. ennek a nyelvi leírásban való következményeit taglalja. A 9-10. pontok témája a toldalékolási típusoknak vizsgálata általános nyelvészeti szempontból, illetve a magyar morfofonológia részletes tanulmányozása révén.

1. A hangtani-alaktani mintázatokról

A **morfofonológiai** (ezen belül az ebben a tanulmányban részletesen vizsgált prozodikus) mintázatokra általában teljesül mindkét dimenzióban (azaz a tövek, illetve a toldalékok felől) vett monotónia-elv, a **zárttság**: zárt mintázatokban az azonos módon viselkedő minták a paradigmikus térben megszakítatlan módon (folytonosan) helyezkednek el minden dimenzióban (**2.3.**). A zárt mintázatok leggyakrabban **graduálisak** (a tövek és toldalékok megfelelő sorrendezésével graduálissá tehető), és ritkábban kategorikusak (azaz egy minta előfordulása a megfelelő tő- és toldaléktípus egyszerű konjunkciójával leírható) – **3.5.** A mintázatok **komplexitása** jól mérhető a leíráshoz szükséges különböző tő- és toldaléktípusok számával, ez graduális mintázat esetén a két mintát elválasztó határvonal lépcsőinek számával közelíthető. A graduális mintázatok a tő- és toldaléktípusok egyfajta sorrendjét feltételezik, és két minta esetén **implikációs** szerkezetet takarnak: egy cella mintájából mindkét dimenzióban következtetni lehet arra, hogy a tőle sorrendben valamely irányban álló típusok mintája is ugyanaz lesz (**3.5.**; **5.4.**). A graduális mintázat funkcionális hatása az, hogy a paradigmában egyes elemek viselkedéséből **jósolni lehet** más elemek viselkedésére (ugyanaz a nem zárt mintákra nem lenne igaz).

2. A lépcsőzetesség okairól

A gradualitás **természetesen** alakul ki a kategorikus mintákból, és önmagát képes újra és újra előállítani: egy kategorikus mintázat a határon levő elemek **instabilitása** miatt nagy valószínűséggel graduálissá válhat, és ezen minta határán álló elemek instabil státusza a gradualitás **komplexitását** addig növeli, amíg valamiféle lokális egyensúlyi helyzet be nem áll (**5.1.**). Ezt az instabil egyensúlyi helyzetet a **teljes szóalakok** közötti hasonlósági és gyakorisági viszonyok határozzák meg, azaz végső soron az analógiás vonzáson (paradigmatikus uniformitáson) alapul

(1.4.; 2.3.; 5.). Ezen kívül szerepet játszhat még egy adott paradigmán belül az alakok közötti morfológiai **kontraszt** fenntartásának igénye, azaz a homonímia (vagy az ahhoz közeli állapot) elkerülése (3.1.). A két tényező gyakran egymásnak ellentmondó hatást fejt ki: az analógia a teljes szóalakok hasonlóságát (részbeni egyezését) írja elő, a kontraszt a teljes szóalakok (minél nagyobb mérvű) különbségét (6.3.3.). A zártság ritka és lokális megsértései tipikusan ilyen esetekben lépnek fel: ekkor a kontraszt fenntartásának igénye felülkerekedik az analógián alapuló uniformitási kényszereknél.

3. A változatok megjelenésének helyszínéről

A **variációs** jelenségek felbukkanása nem véletlenszerű a paradigmarendszerekben: azok olyan bizonytalan, **instabil** régiókhoz köthetők, amelyekben az alakokra több ellentmondó, egymással összemérhető erősségű analógiás hatás áll fenn. Ezzel szemben a paradigma azon régiói (a bizonyosság szigetei), amelyekben levő alakokra külső analógiás hatás nem tud érvényesülni, nem mutatnak ilyen variábilis viselkedést. A **bizonyosság** oka ezekben az esetekben vagy fonológiai (mint amikor a bizonyossági régió határvonala egybeesik valamely fonológiailag motivált alternáció/minta határaival) és/vagy morfofonológiai (mint azokban az esetekben, amikor az adott tőtípusnál vagy toldaléktípusnál egyáltalán nincs variáció). Az instabil régiókban ez nem áll fenn: itt valamely váltakozás hatóköre nem állapítható meg a fonológiai alakból, ezért a töre és/vagy a toldalékokra vonatkozó további (lexikális) információkra van szükség, amelynek bizonytalansága ezekben a régiókban gyakori variációt okoz. A variáció a minták **határán**, elhelyezkedő paradigmacellákban lehetséges (3.5.; 4.). Ezekre **több**, egymásnak ellentmondó, nagyjából azonos erősségű **analógiás vonzás** hat. Az analógiás vonzás annál nagyobb, minél nagyobb a formai és funkcionális hasonlóság, és minél nagyobb az analógiás forrás gyakorisága. **Lexikális variáció** esetén a mintázat leírásához szükséges tö- és/vagy toldaléktípusok száma szaporodik, a létező típusok hasadnak, így új típusok jönnek létre (5.1.). **Ingadozás** (vacilláció) esetén egy paradigmacellában két (vagy több) alternatív alak fordul elő, amely eset a két (vagy több) minta együttes megjelenéseként (átfedéseként) értelmezhető (4.2.; 4.3.). A magyarban az igei toldalékok egy csoportja (a kvázianalitikus toldalékok) a tövek egy csoportjával (ikes hangkivető tövekkel) **rendszeres ingadozást** mutat. Ennek az az oka, hogy a teljes igei rendszeren belül egy általános **analógiás feltétel** teljesül: a kvázianalitikus toldalékkal ellátott alakok tövének meg kell egyeznie az adott lexéma alapalakjának és analitikus alakjának a tőváltozatával. Rendszeres ingadozás az analógiás cél esetén akkor lép fel, amikor a két analógiás forrás ellentmond egymásnak (azaz a tőváltozataik egymástól különböznek) – 4.; 5.2.

4. A paradigmatisz hiányról

A **defektivitás** (azaz alakok hiánya a kiterjesztett paradigmán belül) itt vizsgált esete a paradigmának a prozodikus mintázat általi **hiányos lefedését** jelenti: a paradigma ezen helyére egyik mintázat sem terjed ki. A hiány annál szembeötlőbb, minél nagyobb a hiányzó alak **elvárt gyakorisága**. Ez különböző esetekben rendkívül eltérő lehet, és alapvetően a tórmorféma és a toldalékmorféma és ezek kombinációinak használati gyakorisága, illetve az alaknak az adott szintaktikai kontextus általi kikényszeríthetősége (az inflexiók jelleg erőssége) határozza azt meg (4.2.3.). A hiány javítására a nyelv különböző szintjein eltérő javító stratégiák lehetségesek: a nem konvencionális eseti **perifrázistól** a konkrét alak(ok)ban szereplő **konvencionális** allomorfiáig. Szokásosan defektivitásnak tekintjük azt az esetet, amelyre konvencionális javító stratégia a morfémiás szinten nem elérhető; de ennél tágabb és szűkebb értelmezés is lehetséges. A defektivitás megléte így függ ettől az értelmezéstől: ha a legáltalánosabb nem-konvencionális perifrásztikus javítást is megengedjük, akkor nincs defektivitás, ha a javító stratégiákat a morfológiai szintjére korlátozzuk, akkor minden allomorfiás defektivitásnak tekinthető (4.6.). A magyarban előforduló rendszeres paradigmatisz hiány allomorfiával általános **nem javítható** (azaz az analógiásan nem terjedhet ki egyik prozodikus minta sem rá), mert a fonotaktikai agrammatikusságot javító folyamatok a paradigmaszerveződés általános elveibe ütköznek: vagy **nem konzervatív** (azaz prozodikus új, nem létező tőtípust vezetnének be), vagy **nem lokális** (azaz új alako(ka)t vezetnének be a grammatikus alakok mellé vagy helyett) – 4.2.4.

5. Az általános és részletes mintázatok viszonyáról

A paradigmatisz minták **önhasonlóak**: egy általánosabb graduális mintázat a gyenge régiókban további gradualitást mutathat további funkcionális és formai tényezőktől függően más-más viselkedésű részekkel. A gradualitásnak ez az ismétlődő jellege egyes esetekben a tövek és toldalékok egészen **kis elemszámú** (sokszor néhány elemű) **típusaiig** tapasztalható (5.3.). Az almintázatokban olyan újabb faktorok (egyéb fonológiai, szemantikai, gyakorisági, kontrasztív) lehetnek döntőek, amelyek az általánosabb mintázatban nem relevánsak. A többi típusba nem besorolható, egyedi viselkedést mutató tövek (és ritkán a toldalékok) mintái részbeni hasonlóságot mutatnak a nagyobb tőtípusok mintáival, az egyedi alakokban az allomorfiás vagy alaktani vagy morfológiai általánosítások mentén oszlik meg, így azaz az idioszinkrázia általában nem teljes (6.3.).

6. A mintázatok összetettségéről

A graduális mintázat **komplexitása** az eltérő mintázatokat elválasztó lépcsős vonalak számával nő. Ezek száma nagyjából megegyezik a releváns tő- és a toldaléktípusok számával. A teljes paradigmikus mintázat megadásához (memorizálásához) annyi **információ** szükséges, amennyi a tőtípusok és a toldaléktípusok számának összege (szemben egy véletlen mintázattal, ahol legrosszabb esetben ezek szorzatával arányos) – **2.3.2.**; **5.1.**; **5.2.** A graduális mintázatot mutató rendszerben a releváns morfofonológiai jellemzők által definiált **tőtípusok száma** nem haladhatja meg jelentősen a különbözően viselkedő **toldaléktípusok számát**. Még a legkomplexebb graduális minta esetén is a vizsgált szempontból releváns váltakozások (tőtípusok) száma az exponensek (toldalékok) számának legfeljebb kétszerese lehet (beleértve az ingadozó típusokat). A nem tisztán fonológiai allomorfiák rendkívül összetett mintázatokat eredményezhetnek a paradigmikus rendszerben. Ezeknek a mintáknak a leírására számos tő- és toldaléktípust, valamint köztes (vegyes) típusokat is kényszerülünk használni. Egy adott minta logikai meghatározása hihetetlenül bonyolult lehet a minták erősen graduális jellege és a gyenge régiókban a potenciálisan bizonytalan határai miatt. Az ilyen bizonytalan határok többféle variációs jelenségben nyilvánulnak meg: lexikális, beszélőn belüli vagy beszélőközi variációban. Az ingadozó–nem ingadozó viselkedés pontos okai gyakran nem teljesen ismertek, valószínűleg inkább tendenciák vannak, mintsem egyértelmű szabályszerűségek, és az ilyen gyenge régiókban fonológiai és morfológiai tényezők mellett a szemantikai, használati és szociolingvisztikai megfontolások is relevánsak lehetnek.

7. A nyelvtan leírási szintjeiről

A komplex graduális mintázatok megragadása különböző **általánossági szinteken** lehetséges. Minél részletesebb az elemzés, a graduális minta **komplexitása** egyre növekszik, egészen kis általánosságú rendkívül komplex almintázatokig (**5.1.**; **5.2.**). Nincsen *a priori* elv arra nézve, hogy melyik leírási szint a megfelelő, ez a használt modelleken kívüli metaelvektől (fonológiai motiváltság, általánosság, pontosság, ökonómia stb.) függ. A **produktivitás** nem megfelelő kritérium a leírási szintek korlátozására, mert határai nem élesek: az analógiás kiterjesztés egyes esetei kisebb elemszámú és nem bővíthető csoportokat is vehetnek analógiás forrásként, illetve célként, elsősorban a releváns minták relatív gyakoriságától és hasonlóságuktól függően (**4.4.**; **5.2.**).

8. A morfofonológiai jelenségek leírásáról

Általában **nem lehetséges** egy komplex graduális mintázatot mutató nyelvi jelenséget **kisszámú általánosítás** (elv, paraméter) segítségével magyarázni. Ennek az oka egyrészt az, hogy a magas

komplexitás sok paraméter használatát tenné szükségessé (pl. a lexikálisan megkülönböztetendő tő- és toldaléktípusok nagy száma miatt) – 3.5. Másrészt az egymással átfedő és kölcsönhatásban levő részáltalánosítási lehetőségek nagy számú lehetséges kombinációja nem teszi lehetővé a teljes mintázat egységes kezelését (2.3.2.). Ennélfogva a komplex morfofonológiai viselkedés kódolása önmagában a **fonológiai reprezentációban nem lehetséges** anélkül, hogy fonológiailag lényegében teljesen üres vagy önkényes formális eszközöket használnánk fonologizált diakritikumként (3.5.; 5.2.1.). Ennek oka az, hogy a reprezentációkra vonatkozó általános elvek (pl. a redundancia elkerülése) még az absztrakt ábrázolásokban sem tesznek lehetővé elegendő számú megkülönböztetést. Ehelyett a mintázatok mögött álló magyarázó elv a **teljes felszíni szóalakok** között fennálló relációk számbavétele megkerülhetetlen (1.4.; 4.1.). Ilyenek: a különböző formai és funkcionális jellemzők által definiált analógiás kapcsolatok (morféma-uniformitás) és ritkábban a kontraszt-fenntartás (homonímia-kerülés) – 3.1.; 6.3. Ezeknek a lokális viszonyoknak a kölcsönhatása komplex graduális mintázatokat eredményez.

9. Az analitikus–szintetikus skáláról

A morfofonológiában a toldalékolás szokásos felosztása **szintetikus** és **analitikus** (a lexikális fonológiában bevett 1. szintű, illetve 2. szintű) szuffixációra alapvetően az alakok fonotaktikai és morfofonológiai viselkedésén alapul (1.6.). A két tulajdonság fordított viszonyban van: a jelölt fonotaktika általában együtt áll a szabályos morfológiával, és a fonológiai jelöletlenség gyakran morfológiai változásokkal áll együtt. A szintetikus toldalékolt alakok **szigorúbb fonotaktikát** mutatnak, tipikusan fonológiailag jelöletlen szekvenciákat tartalmaznak (olyanokat, amelyek a legtöbb esetben azonosak a monomorfemikus szavak szekvenciáihoz) és **morfémaváltozásokat** mutatnak (ezek gyakran a tőben vagy a tő és a toldalék határán, ritkábban a toldalékban figyelhetők meg). Az analitikus alakok ezzel szemben jelentősen lazább fonotaktikát mutatnak, **jelölt szekvenciákat** tartalmaznak (ezeket általában csak automatikus és/vagy posztlexikális folyamatok korlátozzák, tipikusan kötelező hasonulások eredményeként), és nem vagy ritkán mutatnak változást (a toldalék **konkatenatív** módon járul a tőhöz) – 1.4.; 2.3.1. A gradualitás következménye az, hogy magyarban az alaktanilag összetett szóalakok prozódíája (és szűkebb értelemben a kötőhangzó megjelenése) alapján a toldalékoknak a bináris **analitikus–szintetikus megkülönböztetése nem elégséges**: ennél jóval több típust kell megkülönböztetnünk. A toldalékoknak a graduális mintázat által adott sorrendje úgy tekinthető, mint egy olyan **skála**, amelynek két végpontja a szintetikus, illetve az analitikus toldaléktípus (2.3.1.).

10. A magyar toldalékok és tövek típusairól

A különböző morfémaalternációkat az egyes toldaléktípusok általában nem ugyanazon tőtípusok esetén váltják ki. Az egyes alternációk (tő- vagy toldalékváltozások) alapján a magyar **toldalékoknak** legalább **12 típusát** lehet megkülönböztetni (**6.1.**, **6.2.**). Ezek a típusok a leginkább szintetikustól (“hiperszintetikus”) a leginkább analitikusig (“szuperanalitikus”) terjednek: az előbbi típus az összes releváns morfofonológiai alternációt kiváltja, az utóbbi egyet sem (eltekintve az automatikus allofonikus szabályoktól). Az, hogy egy toldalék melyik típusba sorolható, valamelyest összefügg azok fonológiai jellemzőjével (toldalék hangalakja) és morfológiájával (a toldalék alaktani státusza), de azokból nem jósolható meg. Azaz a toldaléktípusok globálisan – ahogyan a releváns tőtípusok is – **lexikális alapon különíthetők el**. A leggyakoribb két toldaléktípus, amelybe a legtöbb toldalék tartozik: a **szintetikus** és az **analitikus**. Az összes többi típus ehhez a két típushoz sok szempontból hasonlít (de nem azonos velük); ez alapján a toldaléktípusokat szintetikusféle és analitikusféle csoportokba oszthatjuk (**6.1.**). A toldaléktípusok analiticitási sorrendje egyfajta **sorrendet** definiál az **alternációkon** (a tőtípusokon): ennek elején azok a típusok vannak, amelyekben a váltakozások a legszűkebb hatókörűek (pl. a magánhangzó utáni kötőhangzó megjelenése vagy a többelseji túlrövidülés), a végén pedig a legáltalánosabb alternációkat találjuk (pl. a magánhangzó-harmónia vagy a tővégi nyílt magánhangzó-nyúlás). A gradualitás, és így az **implikációs szerkezet** – kevés kivétellel – mind a toldaléktípusok között, mind az alternációk között fennáll, és **szubszeptív** viszonyt eredményez (**3.5.**; **6.1.**): ha egy adott alternációt egy toldalék(típus) kivált, akkor a nála kevésbé analitikus toldaléktípusú toldalékkal ellátott alakok is kiváltják (így ha nem váltja ki, akkor a nála analitikusabb toldalékok sem váltják ki). Ugyanez az alternációkra (tőtípusokra) is áll: ha egy adott toldalék kivált egy alternációt, akkor általában a nála kevésbé limitált (általánosabb) alternációt is kiváltja (és megfordítva: ha az alternáció nem áll fenn, akkor a nála az alternációk sorában szűkebb körűnek rangsorolt alternációt sem váltja ki).

IV. A témakörből készült saját publikációk jegyzéke

- Arató, Dániel – Péter Rebrus (2024). *The role of analogical pressure in the evolution of paradigmatic systems*. Poszterbemutató. Konstanz Linguistics Conference 2024. Konstanz, Germany
- Kálmán László – Rebrus Péter (2009). Valóban megmagyarázhatatlanok a magyar infinitívusz toldalékai? In M. Maleczki – E. Németh T. (szerk.), *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 7. Modellek, elméletek és elvek érvényességényelvi adatok tükrében* (old.: 153-156). Szeged: SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék.
- Kálmán, László – Péter Rebrus – Miklós Törkenczy (2012). Possible and impossible variation. In Ferenc Kiefer – Mária Ladányi – Péter Siptár (szerk.), *Current Issues in Morphological Theory. (Ir)regularity, Analogy and Frequency. Papers from the 14th International Morphology Meeting, Budapest, 13-16 May 2010* (old.: 23-50). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Lukács Ágnes – Rebrus Péter – Törkenczy Miklós (2009). A defektív igék kísérleti vizsgálata. In Maleczki Márta – Németh T. Enikő (szerk.), *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VII.* (old.: 141-152). Szeged: SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék.
- Lukács, Ágnes – Péter Rebrus – Miklós Törkenczy (2010). Defective verbal paradigms in Hungarian – description and experimental study. In Matthew Baerman, Greville G. Corbett – Dunstan Brown (szerk.), *Defective Paradigms: Missing forms and what they tell us* (old.: 85-102). Oxford: Oxford University Press.
- Rácz, Péter – Péter Rebrus – Miklós Törkenczy (2018, 2021). Attractors of variation in Hungarian inflectional morphology. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 17(2), 287-317.
- Rebrus Péter (2000). Morfofonológiai jelenségek. In F. Kiefer (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia* (old.: 763-947). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Rebrus Péter (2001). A magyar igei paradigma kivételeiről. In Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.), *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből. Kiefer Ferenc tiszteletére barátai és tanítványai* (old.: 249-273). Budapest: Osiris Kiadó.
- Rebrus Péter (2005). Hogyan inflektál a magyar? In Gervain Judit – Kovács Kristóf – Lukács Ágnes – Racsmány Mihály (szerk.), *Az ezerarcú elme: Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára* (old.: 56-68). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Rebrus Péter (2012). Gyenge pontok a paradigmában: a múlt idő változatai. In É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.), *Nyelvelmélet és dialektológia 2* (old.: 174-185). Piliscsaba: PPKE BTK Elmélet Nyelvészet Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- Rebrus Péter (2013). Miért nincs j? In „...hogy legyen a víznek lefolyása...”: *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére* (old.: 383-401). Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület.
- Rebrus Péter (2019). A magyar névszói inflexiós rendszer a szó és paradigma modellben. *Nyelvtudományi Közlemények*, 115, 109-147.

- Rebrus Péter (2020). A tárgyas ragozás alaktani templátuma a magyarban. In: Dékány Éva – Halm Tamás – Surányi Balázs (szerk.), *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXXII.: Újabb eredmények a grammatikaelmélet, nyelvtörténet és uralisztika köréből* (old.: 211-224). Budapest: Akadémiai kiadó.
- Rebrus, Péter (megj. előtt). Regularity and exceptions in paradigmatic systems. In: Adam Ledgeway – Edith Aldridge – Anne Breitbarth – Katalin É. Kiss – Joseph Salmons – Alexandra Simonenko (szerk.). *The Wiley Blackwell Companion to Diachronic Linguistics*. John Wiley & Sons, Limited
- Rebrus, Péter – Péter Rácz (2012). Variation in the possessive allomorphy in Hungarian. *Current Issues in Morphological Theory: Selected Papers from the 14th International Morphology Meeting, Budapest, 13-16 May 2010* (old.: 51-64). Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Rebrus, Péter – Péter Szigetvári (2016). Diminutives: Exceptions to Harmonic Uniformity. *Catalan Journal of Linguistics*, 15, 101-119.
- Rebrus, Péter – Péter Szigetvári (2018). Gradual Phonotactics. *Talk delivered at the Representing phonotactics workshop of LabPhon16, Lisbon, 23 June 2018*.
- Rebrus, Péter – Péter Szigetvári (2018). Morphosyntactically conditioned morphophonological variation. Konferenciaelőadás. *Phonological variation and its interfaces workshop, Barcelona, 22 November 2018*.
- Rebrus, Péter – Péter Szigetvári (2021). Diminutive formation in Hungarian. *Acta Linguistica Academica*, 68, 230–255.
- Rebrus, Péter – Péter Szigetvári (2022). Between adjective and noun. *Acta Linguistica Academica*.
- Rebrus, Péter – Miklós Törkenczy (2005). Uniformity and Contrast in the Hungarian Verbal Paradigm. In: Laura J. Downing (szerk.) *Paradigms in Phonological Theory*. Oxford, Egyesült Királyság / Anglia : Oxford University Press. 263-295.
- Rebrus Péter – Törkenczy Miklós (2008). Morfofonológia és a lexikon. In Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete* (old.: 683-786). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Rebrus, Péter – Miklós Törkenczy (2009). Covert and overt defectiveness in paradigms. In Sylvia Blaho – Curt Rice (szerk.), *Modeling ungrammaticality in optimality theory* (old.: 195-234). London: Equinox Publishing.
- Rebrus Péter – Törkenczy Miklós (2009). Paradigmatikus szabályosságok és nyelvjárási változatok a magyar alaktanban. In É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.), *Nyelvelmélet és dialektológia* (old.: 99-121). Piliscsaba: PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- Rebrus, Péter – Miklós Törkenczy Miklós (2011). Paradigmatic variation in Hungarian. In: Laczkó, T – Ringen, CO (szerk.) *Approaches to Hungarian 12.: Papers from the 2009 Debrecen Conference*. Amsterdam, Hollandia : John Benjamins. 135-161.

- Rebrus, Péter – Miklós Törkenczy (2015). Monotonicity and the typology of front/back harmony. *Theoretical Linguistics*, 41, 1–61.
- Rebrus, Péter – Miklós Törkenczy (2015). The monotonic behaviour of language patterns. *Theoretical Linguistics*, 41.
- Rebrus, Péter – Miklós Törkenczy (2016). A Non-cumulative Pattern in Vowel Harmony: a Frequency-Based Account. In: Gunnar Ólafur Hansson – Ashley Farris-Trimble – Kevin McMullin – Douglas Pulleyblank (szerk.), *Proceedings of the 2015 Annual Meeting on Phonology* (old.: 1-12). Washington DC: Linguistic Society of America.
- Rebrus, Péter and Miklós Törkenczy (2019). Magyar harmónia: A dolgok állása. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXXI*. 233–333.
- Rebrus Péter – Trón Viktor (2002). A fonotaktikai általánosításokról. Kísérlet a magyar mássalhangzó-kapcsolatok nem-reprezentációs leírására. In: Maleczki Márta (szerk.), *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei V.* (old.: 17-63). Szeged: SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- Rebrus, Péter – Viktor Trón (2003). Fonetikai motiváció a fonológiai mintázatokban. In: Hunyadi László (szerk.), *Kísérleti fonetika - laboratóriumi fonológia a gyakorlatban* (old.: 139-164). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Rebrus, Péter – Péter Szigetvári – Miklós Törkenczy (2012). Dark secrets of Hungarian vowel harmony. In: E. Cyran, H. Kardela and B. Szymanek (szerk.) *Sound, structure and sense: Studies in memory of Edmund Gussmann*. Lublin: Wydawnictwo KUL. 491–508.
- Rebrus, Péter – Péter Szigetvári – Miklós Törkenczy (2017). Asymmetric variation. In Jeff Lindsey – Andrew Nevins (szerk.), *Sonic signatures. Studies dedicated to John Harris* (old.: 163-187). Amsterdam/Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Company.
- Rebrus, Péter – Péter Szigetvári – Miklós Törkenczy (2021). Diminutives: templatic morphology in an agglutinative language. *54th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea (SLE2021), Societas Linguistica Europaea, Athens, Greece, 30–3 August–September 2021*.
- Rebrus, Péter – Péter Szigetvári – Miklós Törkenczy (megj. alatt). No lowering, only paradigms: A paradigm-based account of linking vowels in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica*.
- Trón, Viktor – Péter Rebrus (2001). Morphophonology and the hierarchical lexicon. *Acta Linguistica Hungarica*, 47, 101–136.
- Trón, Viktor – Péter Rebrus (2005). Re-presenting the past: Contrast and uniformity in Hungarian past tense suffixation. In Chris Piñón – Péter Siptár (Szerk.), *Approaches to Hungarian 9: Papers from the Düsseldorf Conference* (old.: 303-327). Budapest: Akadémiai Kiadó.